

ЕДНА БЪЛГАРКА В МИГ НА ВЪРХОВНО ИЗПИТАНИЕ

През 1899 г. Иван Вазов публикува своя разказ „Челопешката гора“. Той е фрагмент от летописа му за националните изпитания – водеща тема в творчеството му. От преломната за живота на нацията пролет (1876) е избран „исторически епизод“ – гибелта на Ботевата чета. Посочването на датата, на фигурите в историческия сюжет, очертаването на географската карта на събитията изграждат документалния план на творбата. Това е разказ за съдбата на малцината оцелели четници, но и за изпитанията на една българка, която се среща с един от тях, и която в рамките на една нощ преживява цялата гама от чувства, съпътстващи героичната и постъпка – да помогне на един изпаднал в беда българин. Ето защо, малко по-късно, когато писателят преработва творбата, тя вече е с ново име „Една българка“. Тази рязка промяна в заглавието има своето значение. Вазов осъзнава, че не челопешката гора е идейно-емоционален център в творбата, а една жена – смела, всеотдайна, жертвоготовна, която преминава през трудни изпитания и големи опасности и се доказва като велика родолюбка и изключителна българка.

В четвърта част от творбата героинята е представена в миг на върховно изпитание. Преодолявайки редица препятствия, тя е изправена пред най-трудното да изтръгне непоклатимия кол, който е своеобразна метафора на робството и робската психика. Илийца успешно се справя с това, защото е съхранила у себе си любовта към ближния и чувството за дълг към народа, на който принадлежи.

Водена от разбирането за християнски и човешки дълг, тя проявява себеотрицание и смелост, и дава всичко от себе си по пътя към доброто. Една жена с непречупено от робските години съзнание е срещнала един всеотдаен български син и се чувства отговорна да му помогне. Пулсациите на родолюбивото и сърце и трепетите на благородната и душа пораждат нечовешка енергия в борбата за осъществяване на хуманната цел – спасяването на един човешки живот.

Сюжетът на разказа се разгръща за по-малко от едно денонощие, но в този кратък отрязък от времето героинята се сблъсква с множество трудности. С всяка част от творбата напрежението расте, за да се стигне до кулминацията в четвърта част на творбата – обратният път от манастира към Церовата гора през река Искър.

Героинята е представена в действен план. Епизодът започва с природна картина. Това е един от оригиналните похвати, които Вазов майсторски използва, за да предаде преживяванията на българката.

Баба Илийца е смутена от посрещането на сприхавия калугер в манастира, който отказва да изслуша страшната и тайна. Неполучила разбиране и подкрепа, тя отново е сама сред величествената и страховита природа. Челопеченката е единствената, която е добила кураж да скита из мрачината, защото отвъд Искъра я чака бунтовникът. Тя носи тежката отговорност за своето обещание да му помогне и знае, че изпадналият в беда момък не ще оцелее без нея.

Пейзажът е в съзвучие с емоционалното и състояние. Изгражда се паралел между описанието на природата и душевните терзания на възрастната жена.

Земята е „студена“, тишината е „дива“, тъмнината поглъща представата за пространство, превръщайки го в безкрайна бездна. Всеки един природен детайл засилва усещането за злокобност, нарастващо напрежение и драматизъм. Пейзажът е одухотворен и носи знака на човешкото преживяване. Художественото изображение е разгърнато по вертикала. То започва с представяне на чуките и на бърдата – сурови и студени силуети, мрачно изсечени на фона на изцъкленото небе, будещи страх и безпокойство и стига долу до бездната – необятна, тайнствена, зловеща, внушаваща усещането за предстояща драматична случка.

С метафорични изрази и епитети авторът одухотворява мъртвата природа, придавайки и човешки черти: „дрезгавата нощ“, „зловещи“, „спящите планински самоти“ правят картината потискаща, създават усещане, че предстоят трудности, внушават ужаса на жената. На фона на тягостната тишина „кучешките лаеве“ съгъстват още повече напрежението. Разкрива се цялата злост, враждебност и отчужденост на обкръжаващия свят. Баба Илийца е сама по пътя към доброто, сама ще трябва да изпълни дълга си на майка, християнка и българка. Не може да разчита на ничия помощ, а единствено на собствените си сили, които и в този страшен момент не я напускат. Авторът изгражда образен паралел, чрез който психологически вярно и точно пресъздава душевните притеснения на челопеченката.

Вазовата героиня надмогва уплахата и остава вярна на доброто. Осъзнава риска и го приема, но не действа безразсъдно. Предпазливо заобикаля селото, минава по друг, по-малко

опасен път – по „брега на урвата“. Тя, самотната старица, навярно незамръквала извън дома си, намира смелост да премине през пътеките, кръстосвани от турските потери, когато дори мъжете са се изпокрили, когато калугерът се страхува да отвори манастирските порти, а ладиярят се е изплашил да ношува в колибата си. Страхът и безпокойството на челопеченката са обясними, естествени човешки реакции. Но коравата селянка трансформира страха си в непоколебима решителност и за няколко мига открива изхода: трябва сама да си помогне, сама да се опита да мине отвъд.

Преживяванията на баба Илийца по пътя към Искъра са представени в градация, която подготвя кулминацията. След като се е сблъскала лице в лице със страха, старата жена отново се сблъсква със страха, изразен чрез уточнението, че в колибата на ладияря няма никого. Той не се е осмелил да ношува на това безлюдно място. В тази драматична ситуация още по-ярко изпква изключителното у баба Илийца. Тя, сама жена, е тръгнала в страховитата нощ да спаси живота на един непознат момък. Освен обикновена селянка, жената е и дълбоко вярваща християнка, с добро и милостиво сърце, всеотдайна майка и българка.

Непредвидените обстоятелства поставят ново препятствие пред жената. Чувството за безизходица е пълно. Състоянието на жената граничи с ужас: „Искърът шумеше страшно, тя видя отблясъкът на тъмните му талози и мравки я попълниха.“ Народният фразеологизъм „мравки я попълниха“ изразително предава естествения страх на жената от смъртта, символизирана от „тъмните талози“ на Искъра. Реката отново очертава границата между две пространства.

Реторическият въпрос „Що да чини?“ става израз на моментното раздвоение, разкрива и трескавото търсене на изход. „Илийца се люшна между отчаянието и надеждата“. Тя е сама срещу „тъмните талози“ на реката, срещу времето – „ранни петли пропяха откъм Лютиброд за съмване“. Традиционното значение на мрака и светлината и разменените им функции засилват драматизма на ситуацията. Пред нея няма дилема, тя нито ще се откаже, нито ще се върне назад. Пътят и е решително напред. Благородното и желание да спаси онзи, който я чака в гората, премалаял от глад и безпокойство, е по-силно от страха за собствения ѝ живот. Героинята е така обсебена от мисълта да доведе докрай започнатото, че напълно забравя детето. За него тя е направила всичко – пътят и към Бога е завършил – макар и с една небрежна молитва на сърдития калугер.

Сега трябва да стори всичко и за бунтовника. Майчиното и сърце се тревожи с еднаква сила и за двамата. Бунтовникът е нейният друг син. С внучето и я свързва кръвта, с бунтовника – чувството за религиозна и народна принадлежност.

Старицата машинално оставя детето на пясъка и се навежда да отвърже синджира, но я очаква ново препятствие: катанецът. Напрежението драматично расте, за да достигне тук своята кулминация. Баба Илийца се е справила с толкова много трудности и опасности до този момент, но сега идва почти непреодолимото: ладията е заключена и жената не може да мине отвъд. Изразните средства, с които авторът разкрива душевното състояние на своята героиня, са дълбоко емоционални: „тя изтръгна“, „тя се изправи втрещена“.

Отчаяние натезжава в душата и. Вазовата героиня обаче не може да се откаже – тя се наема с невъзможното: да се пребори с кола. В този миг тя е забравила за себе си, за внучето си, оставила е на заден план всичките си страхове и тревоги. Цялата и воля е съсредоточена върху кола и решението и да го изтръгне от земята.

Описанието на страховитата половинчасова борба с кола е кратко, но наситено с динамика, с усещане за изключителност, за свръхсила, за героизъм. Затова и в хода на разказа този епизод се обособява като композиционна кулминация, като значим и преломен момент, решаващ за развитието на сюжета. Множеството глаголи, с които писателят си служи в градация подчертават неимоверната духовна и физическа мобилизация на героинята: „Тя удвои, утрои усилията си, нейните изпечени селски ръце се напънаха, мишците и сдобиха стоманена пъргавина и сила, кокалите и изпращяха от напъгане и гореща пот рукна от лицето и...Краката и се забиваха до прасците в пясъка...“ Образът на тази непосилна за преодоляване пречка се превръща в символ на изпитанията. Искреното желание на героинята да стори добро се е превърнало в несъкрушима воля, която и дава безгранична сила.

Динамичната сцена дължи въздействието си и на хиперболите „удвои, утрои усилията си“, на метафоричния израз „стоманена пъргавина и сила“. Изваждането на кола е описано като остър конфликт между две противостоящи сили, в които селянката влага цялата си енергия. За да подчертае необичайното, извънмерното, Вазов напомня, че старешките и гърди дишат гръмовно, че краката и се забиват в пясъка до прасците. Борбата с кола е пространствено разгърната. В изображението присъства алитерация, за да внуши усещането за задъханата

битка, в която избликва могъщата сила на българката. Фигурата на героинята сякаш израства, става монументална, излъчва легендарна мощ.

Екстремната ситуация, в която е поставена жената, не я сломява, а я мобилизира и отключва у нея неподозирани възможности. Сили в този напрегнат момент и дава, както нейното съзнание за етническа и верска принадлежност, така и голямото и майчино чувство.

Усилията на старата жена се увенчават с успех „...колът се поразклати, дупката се поразхлабави и тя го измъкна най-последно из почвата...“ Препятствие-то е преодоляно – закономерен резултат от силната воля и от активната деятелност на старата жена. „...синджирът глухо издрънква в тишината, в това се крие дълбок символен смисъл: синджирът – знак за робската обвързаност, издрънчава в тишината на дълбоката робска нощ, за да извести, че връзката с робството е прекъсната и да даде сигнал за подбуда.

Като пресъздава образа на баба Илийца в четвъртата част на разказа „Една българка“ Вазов допълва представата за необикновената духовна мощ на своята героиня. Внушава, че воден от стремежа си към добро, човек придобива стоицизъм и мощ, с които може да се противопостави дори на свръхизпитанията. Няма граници за човешкия дух, устремил се към доброто и служещ на човеколюбието. Въпреки всички усилия, баба Илийца не успява да спаси бунтовника, но благородното намерение и нейния щедър характер заслужават възхищението и преклонението на читателя.